

PHD DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

TARKÓ ILONA

**Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a
Batthyány család levéltára alapján**

Piliscsaba

2012

I.

A doktori dolgozat a XVI–XVII. századi oszmán rabkereskedelemmel és anyagi kultúrájával foglalkozik. Erről már több tanulmány is megjelent, de a korszakra vonatkozóan rendkívül gazdag Batthyány-anyag átfogó feldolgozásával a hazai szakirodalom mindmáig adós maradt. A kérdés vizsgálata azért is fontos, mivel a magyarországi oszmán uralom nemcsak a rabkereskedelem szokásjogát alakította ki, hanem ennek hatására tömegesen megjelentek hazánkban a török árucikkek is.

A török hódítás szétszakította a Magyar Királyságot. A Királyi Magyarország és a török hódoltság közötti peremvidék egyre nőtt, erről a területről kerültek ki a török rabok, a törökök 70-100 kilométerre, sőt még ennél is mélyebben bementek a magyar végvárak mögé. Erre válaszként a magyar végvári katonaság is portyázott; a bosszú és a „vitézség”, és zsold híján a zsákmány reménye hajtotta a katonákat. Oda-vissza jellemző volt, hogy nem tudták tisztán tartani a frontot, hiszen a nagyobb hadjáratok közötti nyugalmasabb időszakokat (1568–1591, 1606–1660 és 1664–1683) sem tekinthetjük valódi békeéveknek. A békepontok tiltásai ellenére mindkét fél átjárt a másik területére, hogy onnét szerezzen magának némi „zsoldkiegészítőt”, rabokat, vagy hogy újabb falvakat hódoltasson meg az Oszmán Birodalom számára, illetőleg a saját magának adófizetőket. Ebből a kényszerű együttélésből alakult ki a rabtartás, a rabkereskedelem.

A szakirodalomban újból és újból megjelent, megjelenik a kérdés, hogy hogyan, miért kapcsolódtak be a magyar keresztény főurak (Batthyányak, Zrínyiek, Nádasdyak) a határ menti rabkereskedelembé, de az még inkább, hogy mekkora is volt ezen a hasznuk, meg lehetett-e ebből

gazdagodni. A másik visszatérő kérdés, miért nem szöktek meg a foglyok, mi tartotta vissza őket, mivel tudták rákényszeríteni emberek ezreit, hogy hosszú éveken keresztül szállítsák a rabtartójuknak a követelt árucikkeket, jószágokat, pénzt. A dolgozat ezekre a kérdésekre igyekszik választ adni több-kevesebb sikerrel.

II.

A disszertáció a Magyar Országos Levéltárban a Batthyány család levéltárának iratait használja fel, ezen belül a Török vonatkozású iratok sorozatot (P 1313). A bőséges anyagot elsőként Takáts Sándor fedezte fel a XIX. században. A XX. században pedig mind a II. világháború végén, mind az Országos Levéltár 1956-os égése során jelentős károkat szenvedett levéltárat Zimányi Vera újrarendezése tette jól kutathatóvá. A több mint 1 100 oldalnyi forrásanyag (1587-től 1690-ig) alapján egy évszázad török rabkereskedelmét, rabtartását rajzolja meg a Nyugat-Dunántúlon. A vizsgált korszakban Batthyány II. Ferenc főkapitánynak, majd Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitánynak volt megfelelő „infrastruktúrája” ahhoz, hogy foglyokat tartson, hiszen ezeket valahol őrizni és etetni kellett. Ekkor alakul ki a rabtartás szokásjoga. II. Kristóf és II. Ádám idejéből már csupán néhány forrás maradt fenn.

Az iratok közül kiemelkedik három füzet, illetve könyv. Az első terjedelmesebb forrás egy 81 oldalas füzet, szabályos tartalomjegyzékkel kezdődik, feltüntetve a rabok névsorát, és azt, hogy melyik oldalon találhatóak a vonatkozó feljegyzések. Ennél jóval hosszabb a második, összefoglaló jellegű irat, ez 353 számozott oldallal ellátott rabnyilvántartó könyv, amelyben több mint 500 ember szerepel (1637–1658). A harmadik, nagyobb terjedelmű, összetettebb füzet, 56 oldalas irat, összefüggő

szöveget tartalmaz. Ennek egészen biztosan letépték az elejét, mivel a regestrum a harmadik oldallal kezdődik, és Kanizsai Csonka Ramazán a 6. sorszámot kapta, azaz előtte már öten szerepeltek. Ez a töredékesség sajnos a további iratokban (rablisták, sarcalkuk, „conditiók”, követelt és beérkezett árukról készített feljegyzések) is előfordul, megnehezítve ezzel a kutatást.

A Magyar Országos Levéltár Batthyány család hercegi ágának Török vonatkozású iratai alapján tehát részletesen és alaposan be lehet mutatni a korszak rabkereskedelmének, rabtartásának szokásait, valamint az ezzel kapcsolatos áruforgalmat és anyagi kultúrát. A forrásokban szereplő adatokból számtalan táblázatot és grafikont készült, hogy ezek segítségével világosabban kirajzolódjanak a tendenciák.

III.

A disszertáció legfőbb tudományos eredménye a határ menti rabkereskedelem, ill. rabtartás bemutatása a XVI–XVII. századi Nyugat-Dunántúlon, mindez adatokkal, konkrét számokkal alátámasztva.

A rabszerzés módjai csupán Batthyány I. Ádám esetében vizsgálhatók a fennmaradt források alapján, a főkapitány leggyakrabban kótyavetyén vásárolt rabokat, maga fogta, illetve ajándékba kapta, vagy rabcsérével szerezte őket. Kivételnek számított, ha nem készpénzben fizetett: egyszer-egyszer textíliáért, kősoért, búzáért vagy egy szőlőbirtokért vett rabot. A legértékesebb rab több ezer forintot, a legalacsonyabb értékű 20 forintot ért, a rabok értéke vallásuk, rangjuk és nemük szerint változott: mind vételára, mind sarca a rangos török – pontosabban muszlim – tisztségviselőknél volt legmagasabb, és szállt alá a rác asszonyokig és gyermekekig. Batthyány I. Ádám tehát igen eltérő áron

és különböző módokon jutott rabjaihoz. Összességében megállapítható, hogy a rabvásárlás kapcsán jelentős pénzforgalomról beszélhetünk, 1637–58 között Batthyány évente átlag 3 700 forintot költött rabok vásárlására (ez csupán a feljegyzett összeg, tehát a valóságos még ennél is magasabb). Azaz a raboknak csak a beszerzésébe kétszeresét fektette be annak, amennyit a marhakereskedelmen, a kor még ekkor is első számú gazdasági ágán keresett (Zimányi Vera tanulmány alapján a marhakereskedelemből 1648-ban Batthyáynak 1332 tallér, azaz 2000 forint volt a haszna).

A főúr ugyancsak rengeteg energiát szentelt a rabjaival folytatott alkura: a felajánlott és követelt sarc általában eltért egymástól. Ennek arányai meglehetősen változók, a dokumentumokban szereplő kialakított sarc és a tényleges teljesítés közötti értékek is igen nagy szélsőségeket mutatnak. Előfordult az is, hogy a rabtartó csupán 1,2-szeresét követelte a rab felajánlásának (Besir), és az is, hogy a 67-szeresét (Váli Mehmed Operka), nyilván ez azon is múlt, a főkapitány mit tudott kideríttetni az adott személy családi, társadalmi és anyagi helyzetéről.

A rab az alku után szigorú feltételek és kezesek mellett indulhatott váltságdíjáért a hódoltságba. A „conditio” és a kezeség intézménye ugyancsak összetett volt. A feltételeknél visszatérő formulákat találunk, valójában már a korai iratokban, Batthyány II. Ferenc korszakában is, de ez fia, Ádám idején teljesebben ki. A kezeségvállalás nem volt egyszerű. A raboknak többször is meg kellett fordulniuk a hódoltságban, az átlagosan megtett utak száma hat. Kiemelkedő és különleges a három dadai rác fogoly 20, 31 és 33 útja. A rabságban eltöltött idő ugyancsak számottevő, hiszen akár 5-6, sőt kivételes esetben még 19 évig is eltarthatott. A rabtartás kialakult szokásai két évszázadon keresztül alig változtak, azonban a rabok számának növekedésével pontosabbá, precízebbé vált az intézmény. Batthyány I. Ádám gondosan feljegyeztetett mindent, ezzel átláthatóbbá és

kiszámíthatóbbá tette a rendszert, bár a szökéseket és az ebből fakadó veszteséget ő sem tudta megakadályozni. Mindössze 35 személynél található meg minden lehetséges információval (vételár, ígért, követelt, kialkudott és teljesített sarc), náluk a teljesített sarc a vételárnak 6,16-szorosa, így a sarc 71%-os teljesítését mindenképpen kiemelkedőnek, noha semmiképpen sem általánosnak tekinthetjük. Összességében – a többi foglyot is figyelembe véve – a fennmaradt és kiszámított adatok alapján I. Ádámnak legalább 4-5-szörös haszna volt rabjain.

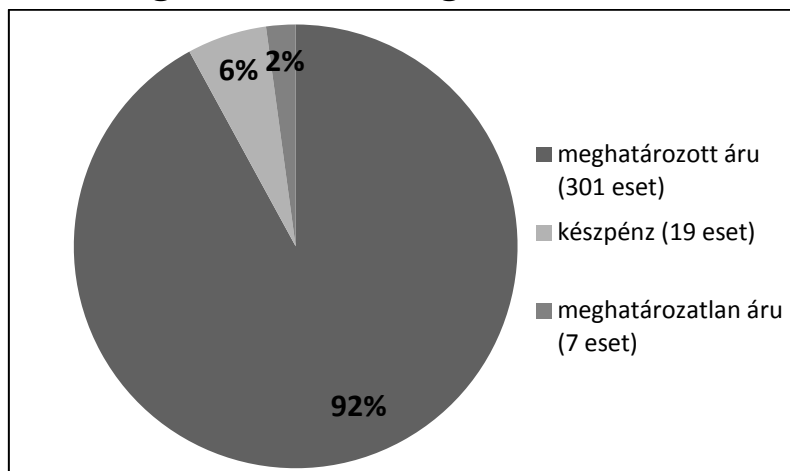
Az anyagi kultúra a követelt és hozott áruk alapján mutatatható be. A főurak követelései korszakonként változtak, úgy tűnik az utolsó korszakban kissé jelentősebbé vált a készpénzkövetelés, de arányaiban még mindig a meghatározott, konkrét árucikk a legjelentősebb, de ez csupán a főkapitányok vágyait tükrözi.

1. táblázat: A követelt áruk százalékos megoszlása korszakonként

korszakok	készpénz %	meghatározott áru %	meghatározatlan áru %	kósó %	keresztény rab %
II. Ferenc időszaka (1587–1611)	23%	58%	18%	1%	—
I. Ádám időszaka (1640–1658)	20,2%	45,2%	7,9%	18,2%	8,5%
II. Kristóf és II. Ádám korszaka (1676–1690)	26,6%	39,9%	7,7%	25,8%	—

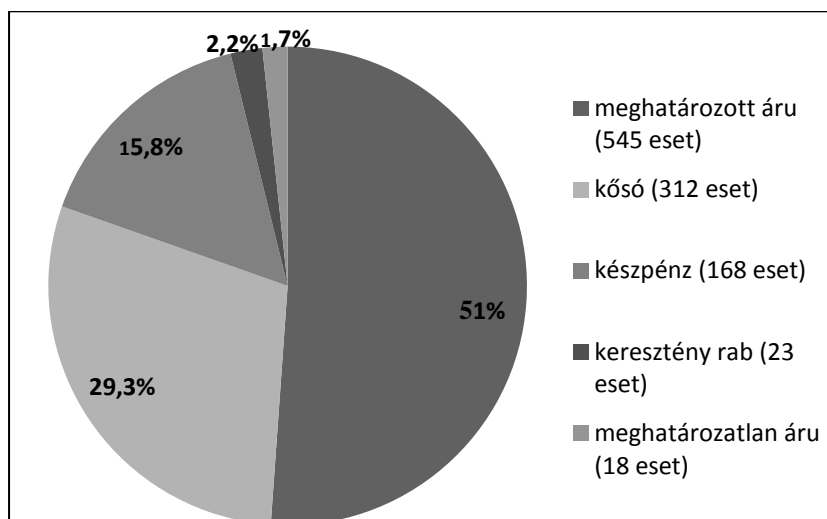
Az 1587 és 1611 közötti időszakban a rabok nem annyira készpénzben, inkább meghatározott áruban váltották meg szabadságukat.

1. diagram: A Batthyány III. Boldizsárnak és II. Ferencnek hozott áruféleségek százalékos megoszlása 1587–1611 között

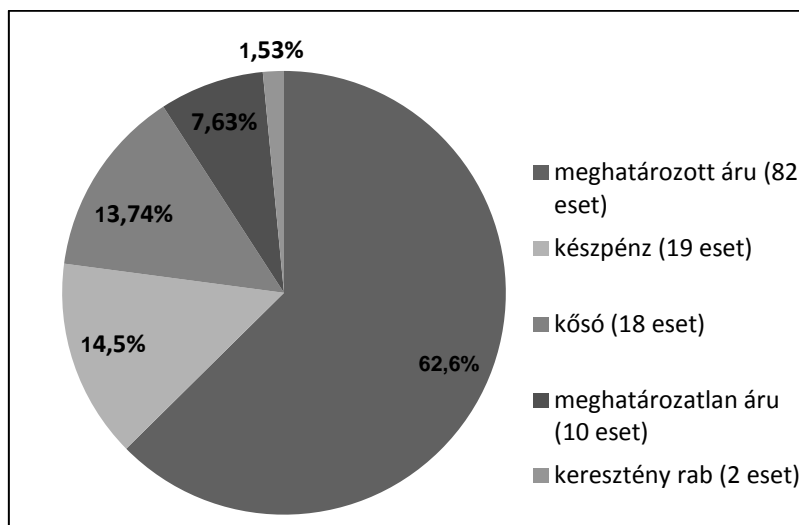
1641 és 1658 között a meghatározott áruk aránya csökkent az előző korszakhoz képest, és ekkor már a hozott váltságdíjak között kiemelkedően gyakori a kósó. A megszabadítandó keresztény rabok aránya ugyan nem magas, viszont fontos kategória. Ebben a korszakban megnőtt a készpénzben teljesített váltságdíjak aránya is.

2. diagram: A Batthyány I. Ádámnak hozott áruféleségek százalékos megoszlása 1641-1658 között

1679 és 1689 között továbbra is a meghatározott áruféleségek aránya a legmagasabb, a második helyre került a készpénzteljesítés, a kósó is tartotta a helyét a behozott váltságdíjak között.

3. diagram: A Batthyány II. Kristófnak és II. Ádámnak hozott áruféleségek százalékos megoszlása 1679–1689 között

Összességében a török és rác rabok nagyon sokféle árut szállítottak a Batthyányaknak; a gazdagabb török foglyok hozták az „úrnak való” lovakat, lószerszámokat, csáprágokat, fegyver- és ruhaféléket, míg a rácok az egyszerű, hétköznapi árukat. Kifejezetten keresettek voltak a törökök által kikészített bőrök és az ebből készült lábbelik, amelyeket többnyire a hódoltsági központokban készítettek: csizmák, papucsok. Ma talán nehéz elképzelni, hogy a ruhaféléket akár évtizedekig, több generáción át használták, a főúri körökben ugyanúgy, mint a köznépnél. A török és rác rabok által gyűjtött áruféleségek egyértelműen komoly szerepet játszottak a Batthyányak udvarának fenntartásában, a tisztségviselők fizetésében: a kősó, marha, abaposztó, csizma és a prémek, a behajtott jószágokat pedig a mindennapi ellátásban használták fel. Bár van eltérés a követelt és hozott áruk összetételében, azonban a főúr zömmel számára valóban értékes, ill. hasznos portékához jutott.

2. táblázat: A hozott áruk százalékos megoszlása korszakonként

korszakok	készpénz %	meghatározott áru %	meghatározatlan áru %	kőso %	keresztény rab %
II. Ferenc időszaka (1587-1611)	6%	92%	2%	—	—
I. Ádám időszaka (1640-1658)	15,8%	51%	1,7%	29,3%	2,2%
II. Kristóf és II. Ádám korszaka (1676-1690)	14,5%	62,6%	7,63%	13,74%	1,53%

A beszállított áru értékét mindig a rabtartó döntötte el, a foglyok ugyan gyakran és sokat alkudoztak a porkolábokkal, általában azonban a főkapitánynak lett igaza. Nem csoda, hiszen az 1640–1650-es években I. Ádám mindennek a legfőbb ura volt birtokain, ő mondta ki a végső szót, ő döntött emberről és portékáról, életről, halálról.

Egyértelműen megállapítható, hogy a rabok és a török áruk mozgása igen nagy volt, komoly értékekről lehet beszélni, de a rabtartási költségek is igen magasak voltak, amelyeket tovább növelt a jelentős halálozási arány, illetve a szökések vagy a sarc meg nem fizetése.

Elmondható, hogy Batthyány I. Ádám idején nagyüzemivé vált a rabkereskedelem, rabtartás, amelyet a történelmi körülmények kényszerítettek ki. Mind oszmán, mind magyar oldalon elterjedt a rabok tartása, a sarc követelése, mindez az állandó hadiállapot velejárájává vált. A Batthyányak értékítélete és ízlése ugyan egyénenként eltért, összességében azonban a hasznosság vezette őket, amikor az oszmán kultúra termékeit megrendelték, és jórészt meg is kapták, ennek értékesebb, „úrnak való” darabjai valóban gazdagították a főúri családot, ahogy ezt több festményen is láthatjuk.

IV.

Konferenciák:

2005. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Konferencia (Piliscsaba):
A török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején.
2005. Schlaininger Gespräche (Schlaining [Szalónak]): *Die Auslösung türkischer Gefangener aus Gefängnis von Franz II. Batthyány.*
2009. Uradalmak kora 10. (Salgótarján): *Anyagi kultúra és rabkereskedelem Batthyány II. Ferenc idején.*
2010. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Konferencia (Piliscsaba):
Sarcalku Batthyány I. Ádám idején.
2011. Birtokosok és birtokok 12. (Salgótarján): *Rabkereskedelem és sarcalku Batthyány I. Ádám uradalmában.*
2012. Élet a birtokon 13. (Salgótarján): *A sarcgyűjtés jelentősége és feltételei a Batthyány birtokokon a 16–17. században*

Forrásközlés:

Magyar nyelvű török levelek, MOL Batthyány cs. lvt. P 1314 Misszilisek
(Megjelenés előtt)

Tanulmányok periodikumban:

A török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején. In. Khronosz.
Szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, PPKE, 2008. 71–80.

Die Auslösung türkischer Gefangener aus Gefängnis von Franz II. Batthyány. In. Schlaininger Gespräche, Schlaining [Szalónak],
Ausztria (Sajtó alatt)

Anyagi kultúra és rabkereskedelem Batthyány II. Ferenc idején. In:
Uradalmak kora 10. Szerk. Szirácsik Éva. Salgótarján, 2010. 63–101.

Sarcalku Batthyány I. Ádám idején. (Sajtó alatt)

Rabkereskedelem és sarcalku Batthyány I. Ádám uradalmában. In: Birtokosok és birtokok 12. Szerk. Szirácsik Éva. Salgótarján, 2012. 71–112.

A sarcgyűjtés jelentősége és feltételei a Batthyány birtokokon a 16–17. században (Sajtó alatt)

Recenzió:

Takáts Sándor munkássága. In: Khronosz. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, PPKE, 2008. 183–191.

